

DANUTA MIERZWA

General Tadeusz Kościuszko Military
University of Land Force, Poland

ORCID iD: 0000-0002-4524-1241

PIOTR MASZCZYK

SGH Warsaw School of Economics,
Poland

ORCID iD: 0000-0002-8016-0578

**ZARZĄDZANIE WYDATKAMI NA
OBRONNOŚĆ W KRAJACH NATO
W RÓŻNYCH MODELACH
KAPITALIZMU**

**MANAGEMENT OF DEFENCE SPENDING
IN NATO COUNTRIES UNDER
DIFFERENT MODELS OF CAPITALISM**

*Wojnę toczą państwa, a siły
zbrojne są tylko emanacją
potencjału tych państw*

ABSTRACT

The aim of this article was to analyse national defence spending in NATO countries between 2014 and 2023, in accordance with the concept of capitalism models drawn from the New Institutional Economics, as well as in the context of constraints imposed by fiscal rules and the overarching goal of state activity: stable, balanced, and sustainable economic growth. The results showed that the patchwork model of capitalism characteristic of the 11 new EU member states replicates most of its negative features, primarily in terms of its low ability to anticipate challenges, as well as its lack of learning and self-correction (lack of institutional memory), in an area as crucial to the state as national defence. The results presented in this study open up a discussion on the directions of national defence spending and fit into the broader context of research and the effectiveness of such spending. The most important added value of the article is the use of the New Institutional Economics instruments to analyse expenditures related to national defence, thanks to which it was possible to – at least partially – confirm the criticism of the institutional architecture of the patchwork model of capitalism formulated in the literature on the subject.

KEYWORDS: *institutions, models of capitalism, national defence, public spending, Central and Eastern Europe, patchwork model of capitalism, NATO*

ABSTRAKT

Celem artykułu była analiza wydatków na obronę narodową w krajach NATO w latach 2014–2023 zgodnie z koncepcją modeli kapitalizmu zaczerpniętych z Nowej Ekonomii Instytucjonalnej, jak również w kontekście ograniczeń nakładanych przez reguły fiskalne oraz nadrzędny cel działalności państwa, jakim jest stabilny, zrównoważony i trwały wzrost gospodarczy. Uzyskane wyniki wykazały, że patchworkowy model kapitalizmu, charakterystyczny dla 11 nowych krajów członkowskich UE, powiela większość swoich negatywnych cech, przede wszystkim w zakresie niskiej zdolności do antycypowania wyzwań, jak również braku zdolności do uczenia się i autokorekty (brak pamięci instytucjonalnej), w obszarze tak kluczowym dla państwa, jakim jest obrona narodowa. Przedstawione w opracowaniu wyniki otwierają dyskusję nad kierunkami wydatków na obronę narodową i wpisują się w szerszy kontekst badań and efektywnością tych wydatków. Najważniejszą wartością dodaną artykułu jest wykorzystanie instrumentarium Nowej Ekonomii

Institutionalnej do analizy wydatków związanych z obroną narodową, dzięki czemu udało się – przynajmniej po części – potwierdzić formułowaną w literaturze przedmiotu krytykę architektury instytucjonalnej patchworkowego modelu kapitalizmu.

SŁOWA KLUCZOWE: *instytucje, modele kapitalizmu, obrona narodowa, wydatki publiczne, Europa Środkowo-Wschodnia, patchworkowy model kapitalizmu, NATO*

WPROWADZENIE

Celem niniejszego artykułu była empiryczna analiza związków pomiędzy architekturą instytucjonalną istniejącą w jedenastu byłych gospodarkach centralnie planowanych w Europie Środkowo-Wschodniej (EŚW-11), członkach UE od 2004 r., a wydatkami na obronę narodową. W tym celu zbadano zmiany nakładów na obronę narodową w latach 2014–2023 zarówno w tej grupie, jak i pozostałych krajach NATO. Z uwagi na brak danych, badanie nie obejmuje Islandii i Szwecji. W artykule skupiono się na wysokości wydatków ogółem, bez analizy ich struktury rodzajowej, ze względu na ograniczenia redakcyjne. Niemniej zaprezentowane wyniki stanowią tylko fragment prowadzonych przez autorów badań, które dotyczą również struktury wydatkowanych na obronność środków.

Ważnym narzędziem umożliwiającym poprawną analizę związków pomiędzy instytucjami a nakładami na obronę narodową w krajach EŚW-11 w perspektywie porównawczej jest koncepcja **kapitalizmu patchworkowego**, której współtwórcą jest jeden z autorów niniejszego tekstu (Gardawski, Rapacki, 2021; Rapacki, 2019; Rapacki i in., 2019). Nazwa *instytucjonalny patchwork* najlepiej oddaje charakter i szczególne cechy tego nowego typu kapitalizmu, który pojawił w Europie Środkowo-Wschodniej po upadku komunizmu i który zasadniczo różni się od zachodnioeuropejskich modeli kapitalizmu współistniejących w Unii Europejskiej oraz NATO. Wykorzystanie perspektywy kapitalizmu patchworkowego pozwala również lepiej zrozumieć dynamikę zmian nakładów na obronę narodową krajów EŚW-11 w analizowanym okresie, tj. już po rozpoczęciu agresji Rosji na Ukrainę, początkowo w trybie tzw. wojny hybrydowej, a od 2022 r. również w postaci klasycznego konfliktu zbrojnego.

Niniejszy artykuł wykorzystuje wyniki wpływające z dwóch obszarów badań. Z jednej strony nad kapitalizmem porównawczym w Europie Środkowo-Wschodniej, z drugiej zaś nad szeroko rozumianą sferą nakładów na obronę narodową, ich efektywności i relacji z innymi obszarami aktywności państwa. W niniejszym badaniu połączono te dwa obszary, aby empirycznie przetestować hipotezę, zgodnie z którą architektura instytucjonalna determinująca sposób funkcjonowania kapitalizmu patchworkowego może być postrzegana jako zmienna objaśniająca ścieżkę ewolucji nakładów na obronę narodową krajów EŚW-11. Innymi słowy, próbowano sprawdzić, czy i w jakim stopniu różnorodność kapitalizmu w Sojuszu Północnoatlantyckim przekłada się na zróżnicowanie wydatków sektora publicznego na obronę narodową.

Należy w tym miejscu zwrócić uwagę na to, że niniejszy artykuł wpisuje się w nurt badań nad ekonomiką obrony narodowej i zarządzaniem publicznym, a nie znacznie bardziej rozpowszechnioną w literaturze przedmiotu ekonomię prowadzenia konfliktu zbrojnego. Ten pierwszy obszar koncentruje się na kwestiach odstraszania potencjalnych agresorów i zagadnieniu efektywności wydatków, których celem jest zminimalizowanie lub nawet wykluczenie prawdopodobieństwa wybuchu konfliktu zbrojnego w warunkach pokoju, tj. w sytuacji, w której państwo prowadzi politykę zmierzającą do zapewnienia możliwie szybkiego i stabilnego wzrostu gospodarczego przekładającego się na poprawę standardu życia obywateli. Ten drugi natomiast ocenia nakłady na siły zbrojne z punktu widzenia efektywności prowadzenia konfliktu zbrojnego, tj. próbuje odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób zniszczyć siły zbrojne i obezwładnić państwo, z którym toczony jest konflikt, minimalizując przy tym nakłady w warunkach gospodarki wojennej.

Założenie wyjściowe podejścia leżącego u podstaw projektu badawczego opisanego w artykule wywodzi się z podstawowego przekonania podzielanego przez Nową Ekonomię Instytucjonalną – NEI (Landes, 2005; Acemoglu, Robinson, 2019), że jakość instytucji nie tylko silnie determinuje wyniki gospodarcze poszczególnych krajów i ich grup, ale również wpływa w decydującym stopniu na zarządzanie w sektorze publicznym. Tym samym kraje wyposażone w dobre instytucje mają tendencję zarówno do szybszego wzrostu, jak i skutecznego i efektywnego realizowania stawianych przed państwem celów. W literaturze przedmiotu NEI dość powszechnie podzielane jest przekonanie,

że kraje charakteryzujące się lepszymi instytucjami wykazują korzystniejsze wyniki gospodarcze w porównaniu z krajami o słabym wyposażeniu instytucjonalnym (zob. np. Klein, 2000; Engerman, Sokoloff, 2005; Shirley, 2005).

Jednak w dostępnej literaturze przedmiotu nie pojawia się wątek instytucjonalnych determinantów polityki państwa w obszarze **obrony narodowej**. Pozycja, która w najszerszy sposób definiuje zakres instytucji przekładających się na architekturę instytucjonalną konkretnego kraju, czyli książka B. Amable'a *The Diversity of Modern Capitalism* (2003) wyróżnia pięć obszarów instytucjonalnych: konkurencję na rynku produktów, stosunki przemysłowe i rynek pracy, system pośrednictwa finansowego, system zabezpieczenia społecznego i system tworzenia wiedzy. Odpowiedź na pytanie o to, dlaczego tak istotny, kluczowy wręcz z punktu widzenia aktywności państwa, obszar związany z obronnością państwa został wyłączony z analizy. Tworzy to bowiem swoistą lukę badawczą w piśmiennictwie dotyczącym analizy instytucjonalnych determinant nakładów na obronę narodową, którą niniejsze opracowanie stara się choć po części wypełnić.

METODYKA I ŹRÓDŁA MATERIAŁU BADAWCZEGO

Analizowaną grupę krajów NATO podzielono na sześć modeli: **kontynentalny** (Belgia, Niemcy, Francja, Luksemburg, Holandia), **śródziemnomorski** (Portugalia, Hiszpania, Włochy, Grecja), **nordycki** (Finlandia, Dania, Norwegia), **anglosaski** (Wielka Brytania), **patchworkowy** (Estonia, Łotwa, Litwa, Polska, Czechy, Słowacja, Węgry, Rumunia, Bułgaria, Słowenia i Chorwacja), **kraje aspirujące do UE z byłego bloku wschodniego** (Albania, Czarnogóra i Macedonia Północna). Swoistym punktem odniesienia dla wszystkich modeli były Stany Zjednoczone. Okres analizy to lata 2014–2023, z naciskiem na zmianę wartości poszczególnych zmiennych, do jakiej doszło w ciągu 10 lat. Wartości dla poszczególnych modeli to średnia ważona (udziałem ludności danego kraju w populacji wszystkich krajów danego modelu). Założono, że z uwagi na **podobieństwo instytucjonalne**, pozwalające zakwalifikować kraje NATO do zdefiniowanych wyżej modeli, wydatki na obronę narodową kształtują się w nich w zbliżony sposób. Najważniejszą wartością dodaną artykułu jest zastosowanie instrumentarium z obszaru Nowej Ekonomii Instytucjonalnej do analizy obszaru, w którym nikt wcześniej tego nie zrobił.

Artykuł ma następującą strukturę. W części 1 omówiono istotę i najważniejsze cechy instytucjonalne modelu kapitalizmu patchworkowego, który wyłonił się w krajach EŚW-11 w następstwie przełomu systemowego w 1989 r. W części 2 przeprowadzono analizę porównawczą względnych nakładów na obronę narodową w krajach EŚW-11, w latach 2014–2023, w kontekście danych referencyjnych dla czterech modeli kapitalizmu zachodnioeuropejskiego w UE, jak i grupy krajów postsocjalistycznych aspirujących do UE. Tekst wieńczy część 3, zawierająca podsumowanie kluczowych ustaleń empirycznych dotyczących związków między instytucjami a wysokością względnych nakładów na obronę narodową.

Dane przedstawione w tabelach są opracowaniem własnym na podstawie danych udostępnionych przez DG ECFIN (Directorate-General for Economic and Financial Affairs of the European Commission) i OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). Z uwagi na różnice między źródłami a prognozami PKB w poszczególnych krajach, a także definicją wydatków obronnych NATO i definicjami krajowymi, dane przedstawione w raporcie mogą znacznie odbiegać od tych podawanych przez media lub zawartych w budżetach krajowych.

ISTOTA I CECHY KAPITALIZMU PATCHWORKOWEGO W EUROPIE ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

Na potrzeby argumentacji w niniejszym artykule założono, że zróżnicowanie współistniejących współcześnie modeli/odmian kapitalizmu, różniących się między sobą kształtem architektury instytucjonalnej, są wyzwania związane z koordynacją działań podmiotów gospodarczych.

W naszym ujęciu architektura instytucjonalna (porządek/ład instytucjonalny), która składa się na model kapitalizmu właściwy dla danego kraju lub grupy krajów, obejmuje trzy główne wymiary:

- wiążące reguły gry, tj. skodyfikowanego prawa – instytucje formalne oraz dominujące wzorce wartości i norm zachowań – instytucje nieformalne (North, 2005);

- postawy aktorów wobec istniejących reguł, tj. stopień, w jakim aprobują oni instytucje formalne lub odwrotnie – angażują się w działania mające na celu ich zmianę;
- sposób egzekwowania istniejących zasad formalnych (prawa), w szczególności przez organy rządowe.

Koncepcja kapitalizmu patchworkowego pozwala wskazać na te wymiary i instytucjonalne osobliwości porządku społeczno-gospodarczego powstałego w Europie Środkowo-Wschodniej po 1989 r., które do tej pory były w dużej mierze pomijane lub niedoceniane w literaturze. Twierdzenie to odnosi się zarówno do *głównego nurtu* badań nad kapitalizmem porównawczym, w tym do przełomowych prac Halla i Soskice'a (2001) oraz Amable'a (2003), jak i do linii badań skoncentrowanych w szczególności na byłych krajach socjalistycznych (np. King, Szelenyi, 2005; Nölke, Vliegthart, 2009; Myant, Drahoukoupil, 2011; Farkas, 2011; Bohle, Greskovits, 2012; Magyar, Madlovits, 2023).

Architektura instytucjonalna modelu patchworkowego składa się z luźno powiązanych elementów odziedziczonych i/lub przeszczepionych z różnych porządków społeczno-gospodarczych, które można chronologicznie podzielić na trzy warstwy czasowe: instytucje odziedziczone po czasach protokapitalistycznych, instytucjonalne dziedzictwo socjalizmu i wreszcie instytucje zaimportowane w okresie transformacji systemowej po 1989 r., przeszczepione z różnych modeli kapitalizmu współistniejących obecnie w Europie Zachodniej.

Badania nad kapitalizmem porównawczym w świecie postkomunistycznym (np. Rapacki i in., 2020; Rapacki, 2019) wskazują, że kolejną unikalną cechą ładu patchworkowego w krajach EŚW-11 jest współistnienie zróżnicowanych – a nawet rozbieżnych – mechanizmów koordynacji decyzji/działań podejmowanych przez aktorów gospodarczych i społecznych w różnych obszarach instytucjonalnych. Na przykład podczas gdy rynkowe mechanizmy koordynacji dominują w obszarach konkurencji na rynku produktów i pośrednictwa finansowego, koordynacja hierarchiczna jest najbardziej widoczna na rynku pracy i w stosunkach przemysłowych oraz w systemie tworzenia wiedzy. Kolejną osobliwością wynikającą z unikalnych trajektorii rozwoju krajów EŚW-11 było ich przystąpienie do UE jako byłych gospodarek socjalistycznych lub outsiderów w świecie kapitalizmu, którzy dopiero budowali

instytucjonalne podstawy nowego porządku. Z jednej strony czynnik ten przyczynił się do pewnego stopnia konwergencji instytucjonalnej i *standaryzacji* porządków społeczno-gospodarczych w krajach EŚW-11, ale z drugiej strony, przynajmniej w krótkim i średnim okresie, wiązał się również ze specyficznym szokiem egzogenicznym, zwiększającym ich heterogeniczność instytucjonalną.

Silna zależność od ścieżki rozwoju w krajach EŚW, implikująca trwałość historycznie odziedziczonych instytucji nieformalnych z jednej strony, oraz masowy import instytucji formalnych mechanicznie przeszczepionych z różnych modeli kapitalizmu zachodnioeuropejskiego po 1989 r. z drugiej, doprowadziły do niezwyklego niedopasowania między instytucjami formalnymi i nieformalnymi, ze słabą internalizacją społeczną tych pierwszych. Inną cechą charakterystyczną kapitalizmu patchworkowego, dodatkowo zwiększającą jego instytucjonalną niejednoznaczność, jest wewnętrzna niespójność wartości podzielanych przez społeczeństwo. Cecha ta została empirycznie potwierdzona m.in. przez Lissowską (2008) w badaniach opartych na wynikach World Values Surveys (Inglehart, Welzel, 2010) oraz European Social Survey (2018, 2020).

Wynikiem genezy i konstrukcji instytucjonalnej kapitalizmu patchworkowego jest sposób działania tego modelu, który wykazuje kilka cech szczególnych, a mianowicie:

- inklinacja do wpadania w dryf rozwojowy;
- rosnący import entropii z krajów wysoko rozwiniętych (Gardawski, Rapacki, 2021);
- znaczny zakres zawodności państwa;
- niedorozwój i chroniczny kryzys usług publicznych;
- słabe wsparcie rządu dla aktorów społecznych w sytuacjach kryzysowych;
- duża przestrzeń dla oddolnej, spontanicznej przedsiębiorczości (Mrozowicki i in., 2025).

Przeprowadzona powyżej analiza wskazuje na istnienie wyraźnego związku między cechami konstrukcyjnymi architektury instytucjonalnej i sposobem działania kapitalizmu patchworkowego a przebiegiem ścieżek rozwoju gospodarczego krajów EŚW-11 w średnim i długim okresie. W ocenie owego

oddziaływania kluczowe są następujące obszary/wymiary. Po pierwsze, zdolność do adaptacji do zmieniających się uwarunkowań rozwoju – szczególnie do radzenia sobie z narastającym wielokryzysem (demografia, imigracja, ekologia, klimat itp.), którą można określić jako reaktywność systemu instytucjonalnego. Po drugie, zdolność do inicjowania zmian dotychczasowego wzorca specjalizacji międzynarodowej i poprawy konkurencyjności (głównie poprzez wzrost zdolności do innowacji) oraz uniknięcia pułapki średniego poziomu rozwoju, czyli zdolność do antycypowania szans rozwojowych. Po trzecie, umiejętność uczenia się i autokorekty systemu (pamięć instytucjonalna). Badania gospodarek reprezentujących patchworkowy model kapitalizmu stanowią tym samym silną przesłankę na rzecz tezy o *krótkowzroczności instytucjonalnej* kapitalizmu patchworkowego (Maszczyk, 2023; Maszczyk, Próchniak, Rapacki, 2024).

ANALIZA PORÓWNAWCZA WZGLĘDNYCH NAKŁADÓW NA OBRONĘ NARODOWĄ W KRAJACH EŚW-11 W LATACH 2014–2023

Przechodząc do wyników analizy empirycznej, należy zwrócić uwagę na najważniejsze tendencje. Z danych zaprezentowanych w Tabeli 1 wynika, że z wyłączeniem Wielkiej Brytanii i USA kraje modelu patchworkowego przeznaczały relatywnie najwyższy odsetek PKB na obronę narodową, zarówno w roku 2014 (1,43% PKB), jak i 2023 (2,60%). W ostatnim roku analizy był to odsetek nawet większy niż w Wielkiej Brytanii (2,28% PKB).

W analizowanym okresie względna wysokość wydatków przeznaczanych na obronę narodową w relacji do PKB wzrosła w krajach modelu patchworkowego o 1,17 punktu procentowego i była to największa skala wzrostu dla wszystkich analizowanych modeli. Kolejne miejsca zajmują odpowiednio kraje modelu: nordyckiego, kontynentalnego, aspirujące do UE (choć tutaj nie ma wyraźnej tendencji wzrostowej i nakłady silnie wahają się z roku na rok), jak również modelu śródziemnomorskiego.

USA przeznaczały na obronę narodową 3,71% PKB w 2014 r. i 3,24% PKB w 2023 r., co średnio oznacza 3,46% PKB w analizowanym okresie. Był to również jedyny – obok Chorwacji – kraj, w kontekście którego relatywne nakłady

na obronę narodową spadły w ciągu analizowanych 10 lat, co nie zmienia faktu, iż w 2023 r. Stany Zjednoczone w dalszym ciągu były krajem, który przeznaczał na obronę narodową największy odsetek PKB, z wyłączeniem Polski. Należy jednak pamiętać, że jakkolwiek kraje modelu patchworkowego wydają relatywnie bardzo wysoki odsetek PKB na obronę narodową, to – biorąc pod uwagę niezbędne z punktu widzenia strategii odstraszenia potencjalnego agresora – wydatki na zakupy sprzętu wojskowego, te środki w dalszym ciągu mogą okazać się zbyt niskie. Jeden procent PKB w przypadku kraju takiego jak Hiszpania czy nawet Belgia, to przecież dużo więcej niż 2% PKB kraju takiego jak Rumunia czy tym bardziej Słowacja lub Słowenia (patrz niżej).

Tabela 1. Wydatki na obronę narodową w cenach stałych z 2015 r. w relacji do PKB (2014–2023)

Kraj	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023*	Zmiana (2023-2014)
Albania	1,35	1,16	1,1	1,11	1,16	1,28	1,3	1,24	1,21	1,72	0,37
Belgia	0,97	0,91	0,89	0,88	0,89	0,89	1,01	1,04	1,18	1,21	0,24
Bułgaria	1,31	1,25	1,24	1,22	1,45	3,13	1,59	1,52	1,59	1,87	0,56
Chorwacja	1,82	1,75	1,59	1,64	1,55	1,6	1,7	1,97	1,79	1,75	-0,07
Czarnogóra	1,5	1,4	1,42	1,34	1,37	1,33	1,73	1,55	1,41	1,55	0,05
Czechy	0,94	1,02	0,95	1,03	1,1	1,18	1,3	1,39	1,34	1,53	0,59
Dania	1,15	1,11	1,15	1,14	1,28	1,3	1,38	1,3	1,37	2,00	0,85
Estonia	1,93	2,03	2,07	2,01	2,01	2,04	2,3	2,03	2,16	2,89	0,96
Finlandia	1,45	1,45	1,42	1,38	1,39	1,45	1,53	1,4	1,67	2,46	1,01
Francja	1,82	1,78	1,79	1,78	1,81	1,81	2	1,91	1,88	1,90	0,08
Grecja	2,22	2,31	2,4	2,38	2,54	2,45	2,91	3,7	3,86	3,05	0,83
Hiszpania	0,92	0,93	0,81	0,91	0,93	0,91	1	1,03	1,16	1,24	0,32
Holandia	1,15	1,13	1,16	1,15	1,22	1,32	1,41	1,36	1,44	1,63	0,48
Litwa	0,88	1,14	1,48	1,71	1,97	1,99	2,07	1,96	2,45	2,75	1,87
Luksemburg	0,37	0,41	0,38	0,49	0,5	0,55	0,58	0,47	0,56	1,01	0,64
Łotwa	0,94	1,03	1,44	1,59	2,06	2,02	2,16	2,09	2,09	2,37	1,43
Niemcy	1,19	1,19	1,2	1,23	1,25	1,35	1,51	1,45	1,51	1,66	0,47
Norwegia	1,54	1,58	1,73	1,71	1,72	1,84	1,97	1,72	1,5	1,80	0,26
Polska	1,88	2,23	2	1,89	2,02	1,99	2,23	2,22	2,23	3,92	2,04
Portugalia	1,31	1,33	1,27	1,24	1,34	1,37	1,43	1,52	1,4	1,48	0,17
Północna Macedonia	1,09	1,05	0,97	0,89	0,94	1,16	1,24	1,47	1,62	1,70	0,61
Rumunia	1,35	1,45	1,43	1,73	1,79	1,84	2,01	1,85	1,72	1,60	0,25
Słowacja	0,98	1,11	1,12	1,1	1,22	1,7	1,92	1,74	1,81	2,05	1,07
Słowenia	0,97	0,93	1	0,98	1,01	1,05	1,06	1,23	1,29	1,33	0,36
Turcja	1,45	1,38	1,45	1,51	1,82	1,85	1,86	1,61	1,36	1,58	0,13
USA	3,71	3,51	3,5	3,28	3,26	3,47	3,58	3,53	3,51	3,24	-0,47
Węgry	0,86	0,9	1	1,19	1,01	1,34	1,76	1,32	1,84	2,07	1,21
Wielka Brytania	2,14	2,03	2,09	2,08	2,1	2,08	2,35	2,29	2,29	2,28	0,14
Włochy	1,14	1,07	1,18	1,2	1,23	1,17	1,59	1,54	1,54	1,47	0,33
Patchworkowy**	1,43	1,60	1,53	1,58	1,66	1,84	1,94	1,86	1,90	2,60	1,17
Kontynentalny**	1,41	1,39	1,40	1,40	1,43	1,49	1,65	1,58	1,62	1,72	0,31
Śródziemnomorski**	1,17	1,15	1,16	1,20	1,24	1,20	1,47	1,53	1,58	1,51	0,35
Nordycki**	1,37	1,37	1,42	1,40	1,46	1,52	1,62	1,47	1,51	2,08	0,71
Aspirujące do UE**	1,27	1,15	1,09	1,05	1,10	1,24	1,33	1,36	1,39	1,69	0,42
Anglosaski**	2,14	2,03	2,09	2,08	2,10	2,08	2,35	2,29	2,29	2,28	0,14
Średnie dla całego okresu											
Patchworkowy**										1,79	
Kontynentalny**										1,51	
Śródziemnomorski**										1,32	
Nordycki**										1,52	
Aspirujące do UE**										1,27	
Anglosaski**										2,17	
USA										3,46	

* wstępny szacunek; ** średnia ważona liczbą ludności

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych DE ECFIN i OECD.

USA przeznaczały na obronę narodową 3,71% PKB w 2014 r. i 3,24% PKB w 2023 r., co średnio oznacza 3,46% PKB w analizowanym okresie. Był to również jedyny – obok Chorwacji – kraj, w kontekście którego relatywne nakłady na obronę narodową spadły w ciągu analizowanych 10 lat, co nie zmienia faktu, iż w 2023 r. Stany Zjednoczone w dalszym ciągu były krajem, który przeznaczał na obronę narodową największy odsetek PKB, z wyłączeniem Polski. Należy jednak pamiętać, że jakkolwiek kraje modelu patchworkowego wydają relatywnie bardzo wysoki odsetek PKB na obronę narodową, to – biorąc pod uwagę niezbędną z punktu widzenia strategii odstraszenia potencjalnego agresora – wydatki na zakupy sprzętu wojskowego, środki te w dalszym ciągu mogą okazać się zbyt niskie. Jeden procent PKB w przypadku kraju takiego jak Hiszpania czy nawet Belgia, to przecież dużo więcej niż 2% PKB kraju takiego jak Rumunia czy tym bardziej Słowacja lub Słowenia (Tabela 2).

Tabela 2. Wydatki na obronę narodową per capita w USD* (2014–2023)

Kraj	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023**	Zmiana (2023-2014)	
Albania	52	46	45	47	51	58	57	60	62	93,00	41,00	
Belgia	393	373	370	370	370	378	383	411	449	522	537	144
Bułgaria	89	88	91	93	114	258	127	131	152	181	92	
Chorwacja	210	210	199	214	210	226	220	297	291	291	81	
Czarnogóra	95	92	95	94	101	102	113	115	11	128,00	33,00	
Czechy	160	182	173	198	218	239	248	274	271	305	145	
Dania	602	592	626	634	723	740	767	770	825	1208	606	
Estonia	328	353	371	381	394	413	461	438	462	587	259	
Finlandia	620	621	623	625	633	670	688	647	783	1146	526	
Francja	663	653	660	668	689	700	706	720	724	734	71	
Grecja	400	418	434	435	474	465	504	698	777	632	232	
Hiszpania	228	239	215	247	258	255	249	271	322	350	122	
Holandia	513	512	532	540	582	641	652	665	727	818	305	
Litwa	122	162	219	268	323	344	356	357	453	508	386	
Luksemburg	388	438	411	531	534	588	606	522	617	730	342	
Łotwa	123	142	204	237	321	319	331	344	356	404	281	
Niemcy	485	488	500	526	537	585	628	622	652	712	227	
Norwegia	1 142	1 183	1 300	1 300	1 310	1 414	1 480	1 339	1 195	1 445	303,00	
Polska	222	275	255	255	287	295	325	347	372	655	433	
Portugalia	246	255	250	253	282	297	283	318	313	337	91	
Północna Macedonia	51	51	48	45	49	62	64	84	95	96,00	45,00	
Rumunia	117	130	133	175	193	206	219	215	210	200	83	
Słowacja	154	182	186	222	218	311	338	323	338	387	233	
Słowenia	199	194	216	247	237	254	243	306	328	342	143	
Turcja	153	153	164	180	221	224	226	216	190	228,00	75,00	
USA	2 065	1 991	2 006	1 916	1 947	2 115	2 123	2 212	2 109	2 101	36	
Węgry	105	115	131	163	145	201	254	250	299	336	231	
Wielka Brytania	950	914	949	964	964	984	993	1051	1082	1077	127	
Włochy	345	325	365	379	391	376	466	491	511	494	149	
Patchworkowy***	167,1	195,5	192,8	212,0	231,8	261,4	274,3	287,9	306,4	424,6	256,5	
Kontynentalny***	548,6	545,0	554,5	570,6	588,1	620,6	645,6	651,5	677,8	719,3	171,1	
Śródziemnomorski***	299,3	296,1	307,2	325,7	340,8	332,7	374,2	412,6	446,3	438,2	141,2	
Nordycki***	779,1	789,6	839,7	844,0	881,7	934,4	972,1	914,8	932,0	1265,2	482,0	
Aspirujące do UE***	56,4	53,0	51,7	51,5	55,8	64,4	65,8	75,1	68,7	98,0	41,6	
Anglosaski***	950,0	914,0	949,0	964,0	964,0	984,0	993,0	1051,0	1082,0	1077,0	127,0	
Średnie dla całego okresu												
Patchworkowy***	255,4											
Kontynentalny***	612,2											
Śródziemnomorski***	357,3											
Nordycki***	915,3											
Aspirujące do UE***	64,0											
Anglosaski***	992,8											
USA	2058,5											

* ceny i kursy wymiany stałe z 2015 r.; ** wstępny szacunek; *** średnia ważona liczbą ludności

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych DE ECFIN i OECD.

Wnioski wypływające z analizy relacji wydatków na obronę narodową i poziomu PKB, zaprezentowane w Tabeli 1, które mogą wskazywać na wyjątkowo wysokie wydatki krajów modelu patchworkowego na tę sferę aktywności państwa, można zrelatywizować, analizując poziom wydatków na obronę narodową *per capita* (w dolarach i kursach wymiany z roku 2015) zilustrowany w Tabeli 2. W tym kontekście kraje tworzące model patchworkowy sytuują się na końcu zestawienia, wyprzedzając jedynie znacznie słabiej od nich rozwinięte kraje aspirujące do UE z południowo-wschodniej Europy. W analizowanym okresie wysokość wydatków na obronę narodową w krajach modelu patchworkowego kształtowała się na poziomie od 167,1 USD w 2014 r. do 424,6 USD w roku 2023, co oznacza wzrost o 256,5 USD. Dla Polski wartości te wynoszą odpowiednio: 222 USD w 2014 r. i 655 USD w 2023 r. (przy średnim poziomie 328,8 USD). Na czele analizowanej grupy znajdują się natomiast kraje modelu nordyckiego (z wartościami w 2023 r. wyższymi nawet od Wielkiej Brytanii), zaś kolejne miejsca zajmują kraje modelu kontynentalnego, śródziemnomorskiego i kraje aspirujące do UE.

Ponownie jako punkt odniesienia należy wskazać przede wszystkim na USA z wydatkami na obronę narodową *per capita* w wysokości 2065 USD w 2014 r. i 2101 USD w 2023 r. Z kolei Wielka Brytania wydawała na obronę narodową w przeliczeniu na jednego mieszkańca 950 USD w 2014 r. i 1077 USD w 2023 r. Należy podkreślić, iż jest to wartość mniejsza niż średnia dla modelu nordyckiego. Wszystkie analizowane kraje zwiększyły w latach 2014–2023 wydatki na obronę narodową *per capita*, w największym stopniu dotyczyło to Danii (wzrost o 606 USD), Finlandii (526 USD), przywołanej wyżej Polski (433 USD) i Litwy (386 USD).

Pojawia się zatem swoisty paradoks. Kraje modelu patchworkowego i kraje aspirujące do UE ponoszą gigantyczny wysiłek, przeznaczając bardzo wysoki odsetek PKB na obronę narodową, co jednak nie przekłada się na wysoką wartość bezwzględną tych wydatków, która pozwoliłaby na realizowanie np. zakupów wyposażenia wojskowego w skali adekwatnej do ich potencjału ludnościowego i na poziomie porównywalnym do pozostałych krajów NATO.

Ciekawe wnioski pojawiają się również w kontekście analizy liczby osób zatrudnionych w siłach zbrojnych w krajach reprezentujących poszczególne modele kapitalizmu (w tysiącach zatrudnionych osób na każdy milion

mieszkańców) zaprezentowanej w Tabeli 3. Jedyną grupą krajów, w której ta liczba wzrosła, jest model patchworkowy (wzrost w analizowanym okresie o 1,33 tys. osób na milion mieszkańców, tj. z poziomu 2,74 tys./mln w roku 2014 do poziomu 4,05 tys./mln w 2023 r.). Co więcej, jedynym krajem z grupy reprezentującej model patchworkowy, w którym wartość ta nie wzrosła, jest Słowenia (spadek liczby osób zatrudnionych o 0,61 tys. na milion mieszkańców pomiędzy rokiem 2014 i 2023). W Polsce liczba zatrudnionych w siłach zbrojnych wzrosła z poziomu 2,60 tys./mln do poziomu 5,50 tys. na milion mieszkańców, a zatem powyżej średniej dla całego modelu. Co szczególnie istotne, niemal cały wzrost skumulowany został w ciągu trzech ostatnich lat analizowanego dziesięciolecia. Jeszcze w roku 2020 zatrudnienie w polskich siłach zbrojnych kształtowało się na poziomie 3,06 tys. osób na każdy milion mieszkańców.

Nie zmienia to jednak faktu, iż zatrudnienie w siłach zbrojnych krajów modelu nordyckiego, jakkolwiek spadło o 130 osób na każdy milion mieszkańców, wciąż kształtowało się na poziomie wyższym niż średnia dla modelu patchworkowego (4,2 tys. osób na każdy milion mieszkańców w 2023 r., spadek o ok. 130 osób na każdy milion mieszkańców). Kolejne miejsca w tym zestawieniu zajmują kraje modelu śródziemnomorskiego, kraje aspirujące do UE i kraje modelu kontynentalnego.

Zatrudnienie w siłach zbrojnych Wielkiej Brytanii nie tylko spadło w analizowanym okresie (o ok. 550 osób na każdy milion mieszkańców), ale też kształtowało się na relatywnie niskim poziomie – 2,06 tys. zatrudnionych osób na każdy milion mieszkańców w 2023 r. Podobne tendencje można zaobserwować w USA, które również znacząco zredukowały liczbę pracowników sił zbrojnych o 330 osób na każdy milion mieszkańców (z poziomu 4,20 tys. pracowników sił zbrojnych na każdy milion mieszkańców do poziomu 3,87 tys. na każdy milion mieszkańców). Jednocześnie jednak populacja USA wzrosła w tym samym okresie o ponad 21,5 mln osób, zaś w Wielkiej Brytanii o ponad 3 mln osób, podczas gdy w tym samym okresie liczba mieszkańców w Polsce zmniejszyła się o ponad milion osób.

Tabela 3. Zatrudnienie w siłach zbrojnych w tysiącach osób na milion mieszkańców (2014–2023)

Kraj	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023*	Zmiana (2023–2014)
Albania	2,32	2,15	2,02	2,36	2,36	2,36	2,32	2,29	2,29	2,29	-0,03
Belgia	2,73	2,64	2,55	2,45	2,32	2,03	1,98	1,91	1,84	1,82	-0,91
Bulgaria	3,80	3,46	3,45	3,42	3,46	3,51	3,60	3,72	3,74	4,13	0,33
Chorwacja	3,63	3,57	3,53	3,56	3,65	3,63	3,62	3,69	3,73	3,64	0,01
Czarnogóra	3,06	2,73	2,41	2,41	2,41	2,41	3,06	2,58	2,58	2,74	-0,32
Czechy	1,92	2,04	2,15	2,25	2,33	2,38	2,44	2,52	2,53	2,56	0,64
Dania	3,00	3,04	3,03	2,90	2,98	2,81	2,90	2,89	2,84	2,81	-0,19
Estonia	4,79	4,56	4,64	4,56	4,70	4,76	5,04	4,96	4,73	5,34	0,56
Finlandia	5,96	5,67	5,70	5,63	5,77	5,64	5,66	5,62	5,50	5,57	-0,39
Francja	3,13	3,08	3,12	3,12	3,11	3,09	3,08	3,07	3,05	3,05	-0,08
Grecja	9,82	9,62	9,83	9,92	10,17	9,56	9,95	10,12	10,26	10,68	0,86
Hiszpania	2,62	2,62	2,61	2,53	2,52	2,49	2,51	2,50	2,47	2,30	-0,32
Holandia	2,45	2,40	2,36	2,31	2,29	2,30	2,32	2,34	2,31	2,29	-0,16
Litwa	2,92	4,04	4,09	4,74	5,09	5,33	5,40	5,44	5,60	6,26	3,34
Luksemburg	1,46	1,42	1,39	1,35	1,50	1,47	1,28	1,42	1,39	1,36	-0,09
Łotwa	2,30	2,42	2,64	2,82	3,05	3,13	3,35	3,43	3,41	3,56	1,26
Niemcy	2,21	2,18	2,16	2,18	2,19	2,21	2,21	2,21	2,20	2,15	-0,06
Norwegia	4,09	4,03	3,92	3,82	3,78	3,56	3,79	4,21	4,25	4,30	0,22
Polska	2,60	2,60	2,68	2,77	2,88	2,98	3,06	4,41	4,67	5,50	2,90
Portugalia	2,94	2,73	2,88	2,70	2,61	2,32	2,30	2,46	2,17	2,14	-0,80
Północna Macedonia	3,13	3,27	3,17	3,02	3,12	3,07	3,07	2,92	2,82	2,73	-0,40
Rumunia	3,26	3,25	3,21	3,26	3,28	3,32	3,44	3,57	3,50	3,36	0,10
Słowacja	2,29	2,29	2,25	2,24	2,24	2,33	2,40	2,51	2,56	2,54	0,25
Słowenia	3,30	3,20	3,15	3,05	3,00	2,88	2,86	2,84	2,75	2,69	-0,61
Turcja	5,54	4,92	4,52	5,16	5,42	5,33	5,16	5,32	5,36	5,43	-0,11
USA	4,20	4,10	4,03	4,01	4,02	4,02	4,05	4,02	3,90	3,87	-0,33
Węgry	1,77	1,77	1,82	1,91	2,04	1,93	2,03	2,06	2,03	2,09	0,32
Wielka Brytania	2,61	2,17	2,12	2,26	2,21	2,16	2,20	2,20	2,12	2,06	-0,55
Włochy	3,02	2,93	2,91	2,88	2,88	2,95	2,91	2,87	2,88	2,90	-0,12
Patchworkowy**	2,74	2,75	2,78	2,86	2,95	3,00	3,08	3,64	3,73	4,05	1,33
Kontynentalny**	2,61	2,57	2,56	2,56	2,55	2,54	2,53	2,52	2,50	2,48	-0,13
Śródziemnomorski**	3,45	3,37	3,38	3,33	3,34	3,29	3,30	3,31	3,28	3,25	-0,17
Nordycki**	4,34	4,23	4,21	4,10	4,16	3,98	4,10	4,22	4,17	4,20	-0,13
Aspirujące do UE**	2,70	2,63	2,49	2,61	2,65	2,63	2,68	2,56	2,52	2,50	-0,20
Anglosaski**	2,61	2,17	2,12	2,26	2,21	2,16	2,20	2,20	2,12	2,06	-0,55
Średnie dla całego okresu											
Patchworkowy**	3,16										
Kontynentalny**	2,54										
Śródziemnomorski**	3,33										
Nordycki**	4,17										
Aspirujące do UE**	2,60										
Anglosaski**	2,21										
USA	4,02										

* wstępny szacunek; ** średnia ważona liczbą ludności

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych DE ECFIN i OECD.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Podsumowując przedstawioną w części trzeciej analizę wysokości nakładów na obronę narodową w krajach EŚW-11 w latach 2014–2023, można sformułować następujące wnioski:

1. Skala wzrostu nakładów na obronność w krajach reprezentujących model patchworkowy była bezprecedensowa i nie znajduje porównania w żadnym innym modelu kapitalizmu współwystępującym w krajach NATO. Jest to zrozumiałe o tyle, że kraje te nie tylko bezpośrednio graniczą z Rosją, Białorusią i Ukrainą, czyli państwami, które w tej czy innej formie prowadziły działania zbrojne, ale dzielą wspólną historię zależności od ZSRR, czy wręcz Imperium Rosyjskiego.

Należy przy tym jednak zwrócić uwagę, że również w przypadku krajów reprezentujących model nordycki (Finlandia!) można dostrzec tę prawidłowość. Te jednak – pomimo wzrostu nakładów na obronę narodową – zwiększały wydatki na tę sferę znacznie wolniej. Jest to o tyle istotne, że wątpliwe wydaje się przekonanie, jakoby tak szybki wzrost względnych wydatków na obronę narodową w krajach modelu patchworkowego (w tym przede wszystkim w Polsce) dał się pogodzić z efektywnością i racjonalnością sposobu wydatkowania tego strumienia środków. Wiara w to, że w ciągu kilku lat da się odrobić wieloletnie zaniedbania w analizowanym obszarze, może okazać się złudna, a tym samym wolniejsza dynamika wzrostu nakładów na obronę narodową, jaka była charakterystyczna dla reprezentantów modelu nordyckiego, może się okazać znacznie lepszą strategią.

2. Otwarta pozostaje kwestia odpowiedzi na pytanie o to, czy relatywnie biedne kraje, takie jak reprezentanci modelu patchworkowego i w szczególności kraje aspirujące do UE, mogą sobie w ogóle pozwolić na utrzymywanie nowoczesnych i konsumujących w długim horyzoncie czasowym tak wysoki odsetek PKB sił zbrojnych. Przecież środki, które przeznaczane są na obronność, a nie inne obszary aktywności państwa, takie jak ochrona zdrowia, szkolnictwo czy nakłady na sferę B+R, nie tylko nie generują wzrostu potencjału gospodarczego, ale oznaczają również pogorszenie salda w bilansie obrotów bieżących (kraje EŚW-11 sprzęt wojskowy wciąż głównie importują). Czy pomimo tego imponującego skądinąd wysiłku (który prowadzi – tak jak to ma miejsce np. w Polsce – do coraz wyższego deficytu w sektorze finansów publicznych), to zakupy finansowane z nakładów na obronę narodową będą w istocie stanowić kluczowy element strategii odstraszenia potencjalnego agresora. Być może wysiłek każdego z krajów analizowanej grupy nie ma znaczenia w porównaniu z czynnikami takimi jak spistość i determinacja wszystkich krajów członkowskich NATO, ze szczególnym uwzględnieniem USA. Można w tym kontekście mówić wręcz o swoistej *diabelskiej alternatywie*, polegającej na tym, że jeśli do konfliktu zbrojnego jednak nie dojdzie (głównie ze względu na zdecydowaną postawę Stanów Zjednoczonych, które utrzymują swoje aktywne zaangażowanie w Europie i będą demonstrować determinację we wspieraniu krajów wschodniej flanki NATO), to tak gigantyczny wzrost wysiłku związanego z obroną narodową okaże się w dużej mierze zbędny. Jeśli jednak strategia odstraszenia zawiedzie, to z jednej strony ponoszone w jej

ramach wydatki w oczywisty sposób nie spełnią swojej funkcji, z drugiej zaś żaden kraj EŚW-11 nie będzie w stanie obronić się sam przed Rosją, w związku z czym znacznie ważniejsze od gwałtownego wzrostu nakładów na obronność jest w tym kontekście utrzymanie spoistości NATO. Można wręcz mówić o swoistej reorientacji celu realizowanych wydatków, chodzi w ich przypadku nie tyle o odstraszenie potencjalnego agresora, ile o utrzymanie spoistości Sojuszu Północnoatlantyckiego i aktywnej obecności sił zbrojnych USA w Europie.

3. Analiza wydatków na obronę narodową, jak również liczba osób zatrudnionych w siłach zbrojnych wskazuje na specyficzny dla modelu patchworkowego sposób postępowania. Otóż w krajach tych można dostrzec tendencję do gwałtownego wzrostu poziomu wydatków, jak i liczebności sił zbrojnych, która pojawiła się szczególnie wyraźnie po roku 2020. Oznacza to, że wieloletnie zaniedbania w obszarze obrony narodowej, wynikające z niskiego poziomu PKB w tych krajach, jak i świadomego wyboru władz, które nie priorytetyzowały dostatecznie nakładów na siły zbrojne w latach 1989–2010, próbowano nadrabiać w okresie kilku lat. A to z kolei uprawnia do stawiania pytań o efektywność tak gwałtownego, bezprecedensowego wręcz, wzrostu nakładów na tę sferę. Szczególnie, że obrona narodowa traktowana jako odrębny obszar instytucjonalny w rozumieniu zdefiniowanym przez Amable (2003), nie funkcjonuje w próżni. Powinna pozostawać w komplementarnych relacjach zarówno z obszarem edukacji i tworzenia wiedzy, jak i systemem zabezpieczenia socjalnego, ze szczególnym uwzględnieniem opodatkowania i ochrony zdrowia. Cóż bowiem z tego, że dany kraj będzie kupował duże ilości nowoczesnej broni, jeśli nie będzie jednocześnie kształcił ludzi, umiejących ją wykorzystywać i rozwijał potencjału w obszarze B+R, który umożliwi stopniowe substytuowanie importu produkcją krajową. Podobnie nie da się w średnim i długim okresie przeznaczać tak wysokiego odsetka PKB na obronę narodową, nie zwiększając jednocześnie podatków i/lub reformując stronę wydatkową sektora finansów publicznych. Wreszcie wydatki na obronę narodową nie spełnią poprawnie swojej funkcji odstraszałej potencjalnych napastników, jeśli na poziomie instytucji nieformalnych nie uda się wypracować powszechnie podzielanego w społeczeństwie przekonania, zgodnie z którym tak abstrakcyjne dla większości obywateli wartości, jakimi są własny kraj i wspólnota narodowa, zasługują na obronę, nawet za cenę poświęcenia nie tylko dobrobytu i konsumpcji, ale również własnego życia.

Biorąc zatem pod uwagę wskazane w pierwszej części niniejszego tekstu cechy determinujące jakość architektury instytucjonalnej danego modelu kapitalizmu, tj. jego reaktywność, zdolność do antycypowania zagrożeń, jak również pamięć instytucjonalną, należy podkreślić relatywnie wysoki stopień reaktywności patchworkowego modelu kapitalizmu, na który wskazuje szybki wzrost wydatków i względnego poziomu zatrudnienia w siłach zbrojnych. Jednocześnie poważnym problemem pozostaje niska zdolność do inicjowania zmian wzorca zachowań w obszarze obrony narodowej, tj. niska zdolność do *antycypowania* wyzwań w obszarze tak kluczowym dla państwa jakim są siły zbrojne. Trudno oprzeć się wrażeniu, że impulsem do gwałtownego wzrostu wydatków na obronę narodową były nie tyle wewnętrzne uwarunkowania w krajach EŚW-11, ile presja ze strony USA i zobowiązania międzynarodowe nałożone na wszystkich członków NATO. O ile jednak kraje o utrwalonej matrycy instytucjonalnej przenosiły te zobowiązania w tempie dostosowanym do możliwości ich gospodarek, to w krajach reprezentujących model patchworkowy odbyło się to w sposób, który wygenerował silne negatywne efekty zewnętrzne. Co więcej, problem np. budowy i konserwacji schronów dla ludności cywilnej, czy w szerszym kontekście utrzymujący się już po wybuchu konfliktu zbrojnego w Ukrainie niedorozwój obrony cywilnej, potwierdza konstatacje dotyczące modelu patchworkowego, formułowane na podstawie działalności inwestycyjnej czy sfery *stricte* gospodarczej. System instytucjonalny w krajach modelu patchworkowego jest niemal pozbawiony zdolności do uczenia się i autokorekty, o ile nie pojawia się presja zewnętrzna wymuszająca konkretne zmiany. Decydują o tym w szczególności dwie cechy konstrukcyjne tego modelu kapitalizmu, a mianowicie: niska skuteczność działania instytucji państwa i wynikająca stąd duża przestrzeń dla spontanicznej, oddolnej przedsiębiorczości, która jednak nie ma zastosowania w obszarze obrony narodowej, jak również otwarty charakter tego porządku społeczno-gospodarczego. Umożliwia on szeroki i słabo kontrolowany przez rządy krajów EŚW-11 import rozwiązań instytucjonalnych w obszarze sił zbrojnych, które nie są komplementarne względem pozostałych obszarów składających się na architekturę instytucjonalną krajów tworzących patchworkowy model kapitalizmu.

REFERENCES

- Acemoglu, D., Robinson, J.A. (2019). *The Narrow Corridor. Państwa, społeczeństwa i los wolności*. New York: Penguin Press.
- Amable, B. (2003). *The Diversity of Modern Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Bohle, D., Greskovits, B. (2012). *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*, Ithaca/Londyn: Cornell University Press.
- Engerman, S.L. i Sokoloff, K.L. (2005). *Instytucjonalne i pozainstytucjonalne wyjaśnienia różnic gospodarczych*. W: M.M. Shirley, C. Ménard (red.), *Handbook of New Institutional Economics* (s. 639–665). Dordrecht: Springer.
- ESS10. (2020). *Europejskie badanie społeczne: Demokracja, cyfrowe kontakty społeczne*. Londyn: Konsorcjum Europejskiej Infrastruktury Badawczej.
- ESS9. (2018). *Europejskie badanie społeczne: Czas życia, sprawiedliwość i uczciwość*. Londyn: Konsorcjum Europejskiej Infrastruktury Badawczej.
- Farkas, B. (2011). Model kapitalizmu w Europie Środkowej i Wschodniej. *Post-Communist Economies*, 23(1), s. 15–34, <https://doi.org/10.1080/14631377.2011.546972>.
- Gardawski, J., Rapacki, R. (2021). Kapitalizm patchworkowy w Europie Środkowo-Wschodniej – nowa konceptualizacja. *Warszawskie Forum Socjologii Ekonomicznej*, 12(24), s. 7–104.
- Hall, P.A., Soskice, D. (2001). *Varieties of Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Inglehart, R., Welzel, C. (2010). Changing Mass Priorities: The Link between Modernization and Democracy, *Perspectives on Politics*, 8(2), s. 551–567.
- King, L.P., Szelenyi, I. (2005). *Post-Communist Economic Systems*. W: N.J. Smelser, R. Swedberg (red). *The Handbook of Economic Sociology* (s. 205–230). Princeton: Princeton University Press.
- Klein, P.G. (2000). *New Institutional Economics*. W: B. Bouckeaert, B. De Geest, (red.). *Encyclopedia of Law and Economics* (s. 456–489). Aldershot: Edward Elgar.
- Lissowska, M. (2008). *Instytucje gospodarki rynkowej w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Magyar, B., Madlovits, B. (2023). *Krótki przewodnik po systemach postkomunistycznych*. Warszawa: Magam.
- Maszczyk, P., Próchniak, M., Rapacki, R. (2024). *Trajektorie rozwojowe krajów Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2023 – ewoluujące źródła komparatywnej przewagi instytucjonalnej w kapitalizmie patchworkowym*. W: *Raport Szkoły Głównej Handlowej i Forum Ekonomicznego 2024* (s. 17–56). Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.
- Maszczyk, P., Lissowska, M., Próchniak, M., Rapacki, R., Sulejewicz, A. (2023). *Trajektorie rozwojowe krajów Europy Środkowo-Wschodniej – wstępna ocena skutków pandemii COVID-19 i wojny w Ukrainie*. W: *Raport Szkoły Głównej Handlowej i Forum Ekonomicznego 2023* (s. 17–45). Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.

- Mrozowicki, A., Gardawski, J., Burski, J., Rapacki, R. (2025). Patchwork Capitalism and the Management of the Interlinked Crises by Essential Public Services in Poland. *Międzynarodowy Przegląd Pracy*, 164(1), w przygotowaniu.
- Myant, M., Drahekoupil, J. (2011). *Transition Economies: Political Economy in Russia, Eastern Europe, and Central Asia*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- North, D.C. (2005). Instytucje a wydajność gospodarek w czasie. W: M.M.Shirley, C. Ménard (red.). *Handbook of New Institutional Economics*. Ménarda, Dordrecht: Springer.
- Nölke, A. Vliegthart A. (2009). Rozszerzanie odmian kapitalizmu: Pojawienie się zależnych gospodarek rynkowych w Europie Środkowo-Wschodniej. *World Politics*, 61(4), s. 670–702, <https://doi.org/10.1017/S0043887109990098>.
- Rapacki, R., Gardawski, J., Czerniak, A., Horbaczevska, B., Karbowski, A., Maszczyk, P., Próchniak, M. (2020). Wyłaniające się odmiany postkomunistycznego kapitalizmu w Europie Środkowej i Wschodniej: Where Do We Stand?. *Europe-Asia Studies*, 72(4), s. 565–592, <https://doi.org/10.1080/09668136.2019.1704222>.
- Rapacki, R. (red.), Czerniak, A. (2019). *Różnorodność kapitalizmu patchworkowego w Europie Środkowej i Wschodniej*. Abingdon–Nowy Jork: Routledge.
- Rapacki, R. (red.), Próchniak M., Czerniak, A., Gardawski, J., Horbaczevska, B., Karbowski, A., Maszczyk, P., i Towalski, R. (2019). *Kapitalizm patchworkowy w Polsce i krajach Europy Środkowo-Wschodniej*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Shirley, M.M. (2005). *Instytucje i rozwój*. W: M.M. Shirley, C. Ménard, (red.), *Handbook of New Institutional Economics* (s. 611–638). Dordrecht: Springer.